

סוגיה יד: תפילת תענית

*

רקע

הגמ' דנה היכן בתפילה אומרים את תפילת התענית ["עננו"], והראשונים דנים באלו מתפילות היום היא נאמרת.

מקורות

א. יג. יד. "צלולתא דתעניתא היכי מדכרינן... והלכתא בשומע תפלה"

ב. תוס' ד"ה אלא אמר

ג. שבת כד. "דתני ר' אושעיא ימים שיש בהן קרבן מוסף... ואין בהן הזכרה בברכת המזון"

רש"י שבת כד. ד"ה ערבית

רי"ף ד. באלפס, "אדבריה רב יהודה לרב יצחק ברי ודרש יחיד ... אמרי פי וגומר"

ר"ן ד"ה ירושלמי

רא"ש סי' יז

ד. רמב"ם הל' תפילה פ"ב הי"ד

ה. שו"ע סי' תקסה ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ג, ח]

הסבר הסוגיה

"שני וחמישי ושני של תעניות ומעמדות ערבית ושחרית ומנחה מתפלל שמונה עשרה ואומר מעין המאורע בשומע תפלה ואם לא אמר אין מחזירין אותו".

[ברייתא שבת כד. ע"פ הסבר הגמ']

הברייתא במסכת שבת [כד.] אומרת שבימי תענית מוסיפים תפלת "עננו" בכל תפילות היום, ואומרים אותה בשומע תפילה.

נחלקו הראשונים האם בכל התעניות מוסיפים "עננו" בתפילת ערבית או שרק בתעניות ציבור המתחילות בערב מתפללים בערבית תפילת תענית. בעל המאור [ג. באלפס, מובא בר"ן ד. באלפס ד"ה ירושלמי] סובר שבתעניות יחיד המתחילות בעלות השחר מתפללים תפילת תענית ביום בלבד. הרי"ף [ד. באלפס] ורוב הראשונים חולקים וסוברים שבכל תעניות מתפללים תפילת תענית בערב אף שהתענית מתחילה רק בבקר.

שיטת בעל המאור ברורה. כיצד ניתן לאכול ולשתות ולומר "ביום צום תעניתנו"? מסביר הר"ן [ד. באלפס ד"ה ירושלמי] שהתענית מתחילה בערב אלא שהקלו חכמים "שדיו שיהא נמנע מאכילה בשעה שבני אדם אוכלין דהיינו ב"ב שעות של יום", כיוון ש"יום התענית" מתחיל בערב ניתן לומר בתפילת ערבית "ביום צום תעניתנו".

הגמ' [יג:] דנה היכן יחיד אומר תפילת עננו, רב יהודה אומר שאומרה ברכה בפני עצמה, ורב יצחק אומר שיחיד אינו קובע ברכה לעצמו, אלא אומרה בשומע תפילה. על הגמ' יש שתי קושיות:

א. ברייתא מפורשת במסכת שבת אומרת שאומרים "מעין המאורע" בשומע תפילה [ניתן לתרץ שהברייתא במסכת שבת עוסקת ביחידים המקבלים תענית יחיד, וסוגייתנו דנה ביחיד המקבל תענית ציבור].

ב. היכן מצאנו תוספת לתפילה שנתקנה בברכה בפני עצמה? בראש חודש, חול המועד, חנוכה ופורים מוסיפים תוספת לברכה קיימת ומדוע בתענית תיקנו ברכה בפני עצמה. נראה לבאר שעיקר חיוב תעניות לזעוק בתפילה ותחנונים, ולכן מוסיפים ברכה נוספת לתפילת היום. בשבע תעניות אחרונות מוסיפים שש ברכות [משנה טו.] לשאר תעניות ציבור מוסיפים ברכה אחת, ובתענית יחיד מסתפקת הגמ' האם ניתן להוסיף גם בה ברכה בפני עצמה.

הלכה

השו"ע [סי' תקס"א סע' א] פוסק שיחיד אומר "עננו" בשומע תפילה אפילו מתפלל בתענית ציבור עם הציבור, ורק הש"ץ אומר "עננו" בברכה בפני עצמה.

השו"ע [סע' ג] פוסק שבארבע תעניות אומרים "עננו" בכל התפילות אפילו בתפילת ערבית, ובשאר תעניות היחיד אומר "עננו" רק בתפילת מנחה, שמא יאחזו בולמוס ונמצא שקרן בתפילתו. הרמ"א פוסק שבכל תעניות אומר היחיד עננו בתפילת מנחה בלבד.

לסוגייתנו נפקא מינה לגבי דיני שלושת השבועות. ר' משה פיינשטיין [או"ח ח"א סי' קסח] נשאל האם מותר לינשא בליל י"ז בתמוז. הוא עונה, ששאלה זו תלויה האם התענית מתחילה ביום או בלילה, שאלה שנחלקו בה הרי"ף ובעל המאור. למעשה הוא פוסק, שבשעת הצורך ניתן להקל, שכיון שהאיסור ממנהג בלבד, אולי גם הרי"ף מודה שאולינן מזמן שניכר התענית. הרב סולוביצקי [מפי השמועה] חלק עליו וסבר שאסור לינשא בליל י"ז בתמוז.